

O‘ZBEK-INGLIZ MILLIY KOLORIT BIRLIKLARINI TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR

Kudratova Dildora Mashrab qizi

FI-25-26 guruh talabasi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Isayeva Mashxura Murotalyevna

Katta o'qituvchi, "Xorijiy til va adabiyoti" kafedrası, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

mashxuraisayeva@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek-ingliz milliy kolorit birliklarini tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan lingvistik va madaniy muammolar ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda milliy kolorit birliklarining (realialarning) tematik tasnifi, ularni ingliz tiliga o'g'irishda qo'llaniladigan asosiy usullar hamda ekvivalentsizlik hollarida tarjimonlar oldida turuvchi qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Natijalar madaniy lakuna hodisasi, ijtimoiy-maishiy, oziq-ovqat va folklor sohasidagi realialarning tarjimasida kolorit yo'qolishi hamda transliteratsiya va tavsifiy tarjimaning afzalliklari va cheklovlarini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: milliy kolorit, realiya, ekvivalentsizlik, madaniy lakuna, tarjima usullari, lingvokul'turologiya, transkulturasiya.

Kirish

Globalashuv va xalqaro madaniy hamkorlikning kuchayishi sharoitida tarjima nazariyasi va amaliyoti yangi ko'lam va dolzarblik kasb etmoqda. Ayniqsa, o'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi tarjima jarayonida milliy kolorit birliklarini adekvat ifodalash masalasi tarjimonlar, tilshunoslar va madaniyatshunoslar uchun muammoli bo'lib qolmoqda. Milliy kolorit birliklari — muayyan xalqning tarixiy, ijtimoiy va ma'naviy hayotini ifodalaydigan, boshqa tilda to'liq muqobili yo'q leksik birliklardir ^[1;4]. Bu birliklar nafaqat tilning leksik qatlamiga, balki xalqning dunyoqarashi, mentaliteti va turmush tarziga chuqur ildiz otgan.

Ilmiy adabiyotlarda milliy kolorit birliklari (realialar) nafaqat leksik hodisa, balki madaniyatlararo kommunikatsiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida tadqiq etiladi ^[2;3]. O'zbek tilida *mahalla, hashar, to'y, quda-anda, dasturxon, non sindirish, kelin salom* kabi so'z va iboralar faqat milliy tushunchalarni ifodalab qolmasdan, butun bir ijtimoiy institutlarni, urf-odatlarini va qadriyat tizimlarini o'z ichiga oladi. Shu bois bu birliklarni ingliz tiliga tarjima qilish o'ziga xos muammolar majmuasini yuzaga keltiradi. Tadqiqot muammosi shundan iboratki, tarjimada realialarni berish ko'pincha faktologik ma'lumotni ifodalash bilan cheklanib qoladi, holbuki ularning madaniy-emotsional yuklamasi yo'qoladi yoki sohta ekvivalentlar orqali buziladi.

Ushbu maqolaning maqsadi o'zbek-ingliz milliy kolorit birliklarini tarjima qilishdagi asosiy muammolarni aniqlash, tizimlashtirish va samarali tarjima strategiyalarini ko'rsatishdan iborat. Vazifalar quyidagilardan iborat: birinchidan, milliy kolorit birliklarini tematik tasniflash; ikkinchidan, ekvivalentsizlik va madaniy lakuna hodisasini tahlil qilish; uchinchidan, tarjima usullarining samaradorligini baholash; to'rtinchidan, frazeologizmlar va maqollar tarjimasidagi o'ziga xosliklarni ko'rsatish.

Metodlar

Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy-tipologik tahlil, kontekstual tahlil va komponent tahlilga tayandi ^[5;6]. Nazariy asos sifatida ekvivalentlik nazariyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya tamoyillari hamda lingvokul'turologik yondashuv tanlandi. Bu yondashuvlar milliy kolorit birliklarini faqat so'z sifatida emas, balki madaniy belgi va pragmatik birlik sifatida ko'rishga imkon beradi.

Tadqiqot materiali sifatida o'zbek badiiy adabiyotining ingliz tiliga tarjimalari, rasmiy hujjatlar, matbuot materiallari va xalqaro tashkilotlarning o'zbek madaniyatiga oid nashrlari olingan. 200 dan ortiq milliy kolorit birligi quyidagi mezonlar bo'yicha baholandi: semantik to'liqlik, pragmatik ta'sir, madaniy muvofiqlik va kommunikativ ekvivalentlik.

Natijalar va muhokama

1. Milliy kolorit birliklarining tematik tasnifi

Milliy kolorit birliklari tematik jihatdan bir necha guruhga bo'linadi. Ushbu tasniflash o'zbek madaniyatining qaysi sohaları ingliz tiliga tarjima qilishda eng ko'p qiyinchilik tug'dirishini aniqlab beradi ^[1;3]:

- Ijtimoiy munosabatlar sohasi: mahalla, hashar, quda-anda, sovchi, katta odam, andisha, or-nomus;
 - Oziq-ovqat madaniyati: somsa, chuchvara, shurva, naryn, mastava, ko'k choy, qovurdoq;
 - Kiyim-kechak va bezak: do'ppi, chapan, ro'mol, mahr, salla, jaiyma, atlas;
 - Diniy va marosim birliklari: kelin salom, non sindirish, aza, mavlud, xatm, nikoh, sunnat to'yi;
 - Me'moriy va turmush birliklari: ayvon, hovli, darvoza, suppa, sufa, mehmonxona, oshxona;
 - Xalq og'zaki ijodi: maqol, lof, lapar, askiya, terma, doston, masxaraboz.
- Yuqoridagi tasniflash ko'rsatadiki, ijtimoiy munosabatlar va marosim sohasidagi realialar ingliz tiliga tarjima qilishda eng ko'p qiyinchilik tug'diradi, chunki ingliz madaniyatida bu institutlar butunlay mavjud emas yoki boshqa shakldadir ^[7].

2. Ekvivalentsizlik va madaniy lakuna muammosi

Ekvivalentsizlik — milliy kolorit birliklarini tarjima qilishdagi markaziy muammodir. U uch darajada namoyon bo'ladi ^[2;8]. Birinchi daraja — to'liq ekvivalentsizlik: ingliz tilida o'zbek tushunchasiga mos so'z butunlay mavjud emas. Masalan, *mahalla* so'zi ingliz madaniyatida faqat jug'rofiy ma'noda iste'mol qilinadigan *neighbourhood* yoki *community* so'zlari bilan qoplanar ekan, mahallaning fuqarolik, ijtimoiy va ma'naviy vazifalari to'liq ifodalanmaydi.

Ikkinchi daraja — qisman ekvivalentsizlik: tushuncha mavjud, lekin hajm va konotatsiya jihatidan farq qiladi. *Sovchi* so'zi ingliz tilidagi *matchmaker* so'zi bilan qisman qoplanadi, ammo sovchilik instituti va uning o'zbek oilasidagi madaniy maqomini bu so'z to'liq aks ettirmaydi. Uchinchi daraja — konotativ ekvivalentsizlik: denotativ ma'no yaqin, lekin hissiy-baholovchi ma'no farqli. *Mehmon* so'zini *guest* so'zi bilan tarjima qilganda, o'zbek madaniyatida mehmonning muqaddas tushuncha sifatida tutgan o'rni yo'qoladi ^[4;8].

Madaniy lakuna — bir madaniyatda mavjud bo'lgan tushuncha, ob'ekt yoki hodisaning boshqa madaniyatda umuman bo'lmasligi holati ^[3]. *Hashar* so'zi ingliz madaniyatida ham leksik, ham tushuncha jihatidan lakunar birlikdir. Inglizcha *voluntary communal work* iborasi semantik mazmunni qisman ifodalasa-da, hasharning ijtimoiy birlik va jamoa qadriyatini aks ettirmaydi.

Quda-anda tushunchasida ham xuddi shu holat kuzatiladi: ingliz tilida ikkala oila o'rtasidagi munosabatni ifodalovchi alohida atama mavjud emas.

3. Tarjima usullarining samaradorligi

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek milliy kolorit birliklarini ingliz tiliga o'g'irishda beshta asosiy usul qo'llaniladi ^[5;6]:

— Transliteratsiya usuli: Mahalla, suzma, do'ppi kabi so'zlar asl shaklida qoldiriladi. Bu usulda milliy kolorit saqlanadi, biroq ma'no tushuntirilmaydi.

— Tavsifiy tarjima: Suzma → strained yoghurt. Ma'no beriladi, ammo kolorit yo'qoladi.

— Funksional ekvivalent: Dasturxon → tablecloth. Noto'g'ri taassurot berishi mumkin, chunki dasturxon — madaniy va mehmonnavozlik ramzi.

— Transliteratsiya + kontekstual izoh: Mahalla (a self-governing community unit). Bu usul eng maqbul hisoblanadi: ham milliy kolorit, ham ma'no saqlanadi.

— Madaniy adaptatsiya: Non sindirish → breaking bread. Pragmatik effekt saqlanadi, lekin milliy rang yo'qoladi.

Amaliyot ko'rsatadiki, badiiy matn tarjimasida transliteratsiya + izoh birikmasidan, rasmiy hujjatlarda esa madaniy adaptatsiyadan foydalanish maqsadga muvofiq.

4. Frazologizmlar va maqollar tarjimasidagi o'ziga xoslik

O'zbek maqollari va frazeologik birliklarini tarjima qilish alohida muammolar majmuasini tashkil qiladi. Tarjimon ko'pincha mahalliyashtirish (domestication) va begonalashtirish (foreignization) strategiyalari o'rtasida tanlov qilishga majbur bo'ladi ^[9;10]. Masalan, *Mehmon otangdan ulug'* maqolining so'zma-so'z tarjimasi — *A guest is greater than your father* — ingliz tilida mantiqan noto'g'ri va madaniy jihatdan tushunarsiz bo'lib chiqadi.

Funksional ekvivalent — *Guests are sacred* — semantik mazmunni yetkazsa-da, milliy rangini yo'qotadi. Eng maqbul yechim — izoh bilan birga qo'llash: *A guest is sacred (in Uzbek culture, even above one's own father)*. Bundan tashqari, Abdulla Qodiriyning *O'tgan kunlar* romani ingliz tiliga tarjima qilinganida, bir qator realialar (*bek, mingboshi, qozi*) transliteratsiya yo'li bilan berilgan, bir qismi esa madaniy adaptatsiya bilan ifodalangan — bu esa tarjimaning badiiy-estetik ta'sirini sezilarli darajada o'zgartirgan ^[7].

Muhokama

Olingan natijalar milliy kolorit birliklarining tarjimasidagi muammolar haqidagi xalqaro qarashlar bilan mos keladi, biroq o'zbek-ingliz juftligida bu muammolar o'ziga xos qo'shimcha mexanizmlar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, Nyumark tarjima maqsadining asosiy shart ekanligini ta'kidlaydi ^[5]. Bizning tadqiqot esa aynan o'zbek milliy kolorit birliklarida bu maqsad ekvivalentsizlik va kolorit yo'qolishi o'rtasidagi ziddiyat sifatida namoyon bo'lishini tasdiqladi; shu bilan birga, madaniy izoh yetarli bo'lmasa, milliy rang saqlanmaydi.

Komissarov ekvivalentsizlikning uch turini farqlab, tarjimon kontekstga qarab muqobil tanlashi zarurligini ta'kidlaydi ^[2]. Ushbu maqoladagi natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek milliy kolorit birliklari o'quvchi autentikligini tabiiy ravishda kuchaytiradi, chunki o'quvchi o'z madaniyatini chet tilli kontekstga olib kiradi. Biroq tarjima usuli to'g'ri tanlanmasa, realiya oddiy «ma'lumot» darajasida qolib ketadi. Shuning uchun taklif etilayotgan yondashuvning ilmiy yangiligi shundaki, u milliy kolorit birliklarini faqat leksik hodisa emas, balki pragmatik va diskursiv ko'nikmalarni faollashtiradigan madaniy belgi sifatida ko'radi.

Xulosa

Maqolada o'zbek-ingliz milliy kolorit birliklarini tarjima qilishdagi lingvistik va madaniy muammolarning metodik va amaliy asoslari yoritildi. Tadqiqot o'zbek milliy kolorit birliklari to'liq ekvivalentsizlik, qisman ekvivalentsizlik va konotativ ekvivalentsizlik holatlarida namoyon bo'lishini, madaniy lakuna hodisasi ayniqsa ijtimoiy munosabatlar va marosim sohasida yaqqol kuzatilishini ko'rsatdi. Ilmiy hissa sifatida transliteratsiya va kontekstual izoh birikmasidan foydalanish milliy koloritni saqlashda eng samarali usul ekanligi isbotlandi; badiiy va rasmiy matnlarda tarjima strategiyalari farqlanishi lozim ekanligi asoslandi; o'zbek tilshunosligida bu sohaga oid maxsus lug'at va qo'llanmalar tayyorlash zaruriyati ta'kidlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayev A. O'zbek tili leksikologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1983. — 215 b.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). — Moskva: Vysshaya shkola, 1990. — 253 s.
3. Vlasov S., Florin S. Neperevodimoe v perevode. — Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1980. — 342 s.
4. Mirzayev J.X. O'zbek realialarini ingliz tiliga tarjima qilish muammolari. — Toshkent: Fan, 2018. — 178 b.
5. Newmark P. A Textbook of Translation. — London: Prentice Hall International, 1988. — 292 p.
6. Sdobnikov V.V., Petrova O.V. Teoriya perevoda. — Moskva: AST: Vostok-Zapad; Vladimir: VKT, 2007. — 448 s.
7. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili. — Toshkent: Fan, 2007. — 248 b.
8. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London; New York: Routledge, 1992. — 304 p.
9. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond. — Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1995. — 311 p.
10. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. — London; New York: Routledge, 1995. — 353 p.